

УДК: [930.1(477–25)]

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ У ЗМАГАННЯХ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕМОКРАТИЧНУ ШКОЛУ

Олександр БРОЯКОВСЬКИЙ (Кіровоград)

Історія освіти завжди має персоніфікований характер, оскільки в ній відображено особистість з її громадсько-політичними переконаннями, національною позицією та педагогічними принципами. Відповідно, розгляд національної педагогічної думки в контексті спадщини її adeptів залишається провідною теоретичною формою сучасних досліджень як в Україні, так і за її межами.

У зазначеному контексті особливо показовою є постать одного з провідних ідеологів і діячів національного руху, видатного вченого й педагога – Володимира Антоновича, творча спадщина й діяльність якого знаменують цілий етап в еволюції історії освіти в Україні другої половини XIX – поч. XX ст. В останнє десятиліття спадщина видатного національного діяча переживає своєрідний ренесанс, свідченням чого є поява праць О. Василюк [1], Н. Побірченко [2], О. Сухомлинської [3], В. Ульяновського [4], О. Кіяна [5], С. Михальченко [6] з висвітленням різних аспектів життя, громадсько-політичної і наукової діяльності вченого. Спираючись на нову літературну базу, автор ставить **за мету** осмислити роль та зміст демократичних тенденцій в системі освіти й виховання Антоновича, інтерполювавши його настанови в процес діяльності сучасної школи.

Несприятливі для розвитку української школи умови (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.) спричинили гострі суперечності у справі народної освіти, породили ряд проблем. Зокрема: між відсутністю мережі народних шкіл, українознавчого елементу в навчально-виховному процесі та порушенням інтелігенцією питання обов'язкового запровадження національної освіти; між слабкою участю громадськості у справах освіти; традиціоналістською догматично-схоластичною системою навчання і вимогами суспільного розвитку щодо широкої освіченості особистості.

Вирішення зазначених суперечностей повинно було мати комплексний характер, суть якого полягала у боротьбі прогресивної української інтелігенції за національну освіту та розробці й обґрунтуванні дидактичних виховних засад навчально-виховного процесу у національній школі.

Володимир Антонович досить чітко усвідомлював, що без активізації діяльності відносно організації національної школи, без

визначення основних педагогічних проблем, без розробки теоретичних засад навчально-виховного процесу та їх практичного запровадження у шкільну практику українська освіта залишиться денационалізованою і не буде відповідати вимогам суспільного розвитку народу. Саме тому формування педагогічних ідей і поглядів, спрямованих на вирішення освітньо-виховних завдань, стало органічною складовою його педагогічної і просвітницької діяльності, а їх дослідження – необхідною умовою сучасного осмислення і аналізу педагогічної діяльності українського просвітителя.

Система уявлень Антоновича на педагогічний процес найбільш повно окреслена ним в “Споминах”, “Бесідах про часи козацькі на Україні”, “Записці з приводу обмеження української мови”, трактаті “Три типи народні”, а також в численних підготовчих матеріалах, проектах робота про сім'ю та епістолярії [7]. Сумарно вони створюють належну частину розуміння просвітителем тих завдань, які були визначені непростотою динамікою розвитку освіти в Україні.

Перш за все, Антоновичу було властиве тверде переконання, що становлення особистості є складним процесом, який відбувається під впливом багатьох факторів: природних, соціокультурних, економічних, географічних, соціально-побутових, оточуючого етнічного середовища (впливу виховних систем інших народів). “Коли почнемо придивлятися до історії різних народів, – констатує він, – то спостережемо, що кожний народ у своєму житті має властиву йому провідну ідею, а вона залежить почасти від антропологічних расових причин, почасти від різних умов та впливу територіальних обставин, від історичного життя, від культурного розвитку й т. ін.” [8, с. 17]. Таким чином, як прихильник позитивістської доктрини Огюста Конта, Антонович відмовляється, на відміну від більшості тогочасних педагогів, зводити систему педагогічних цінностей лише до виховання – спеціально організованому суспільному процесу, що спрямовується на розвиток особистісних соціально-позитивних потреб, рис характеру, знань, умінь, навичок і здібностей. У своїх автобіографічних записах він навіть виводить формулу формування людських якостей, де констатує, що “моральна діяльність всякого

чоловіка складається з 3 інгредієнтів: 1) атавізму, себто спадщини, отриманої від предків (в найкращому випадку не більше 75%); 2) виховання, себто формування принципів минулого часу (5–10%); 3) власної ініціативи (в найкращому разі до 15%) [9, с. 3]. Та обставина, що Антонович дещо применшував фактор розвитку особистості, завдяки якому реалізується її соціалізація, зовсім не означає нівеляцію виховних чинників в житті дитини, завдяки яким розвивається її природний потенціал і природні задатки.

У зазначеному контексті досить вказати на розуміння Антоновичем ролі виховного процесу на ранній стадії життя дитини. Саме цей проміжок часу він вважав сенситивним періодом формування багатьох здібностей і якостей дитини, які входять у число необхідних передумов формування моральної і всебічно розвиненої особистості. У дошкільному дитинстві відбувається оволодіння загальнолюдськими знаннями, вміннями. Дошкільне, домашнє виховання забезпечує розвиток, який слугує фундаментом для набуття спеціальних знань і навичок з різних видів діяльності. Сформовані у цей період якості й здібності визначають загальний характер поведінки дитини, її ставлення до світу, значною мірою є основою її життєдіяльності у майбутньому.

Виховання Антонович вважав за постійний процес, який необхідно розпочинати з перших днів життя дитини. Тут він виступає абсолютно чітко вираженим епігоном педагогічного “руссоїзму”, доктрини системи “вільного виховання”, яка набула особливої популярності в родинах зубожілої й “декласованої” польської шляхти першої половини ХІХ століття [10, арк. 15].

Метою дошкільного сімейного виховання Антонович вважав захист дитини від шкідливого впливу оточуючого середовища та створення міцного фундаменту для подальшого виховання і навчання. Розмірковуючи над цією проблемою, він посилався на особистий життєвий досвід, коли шляхетське оточення визначило ряд шкідливих рис власного характеру, яких він не міг позбутися протягом усього життя. “Щодо безпосереднього впливу дитячого виховання на мій особистий характер, – пише Антонович, – мушу визначити одну рису, котра принесла мені багато шкоди і з котрою я мусив дуже сильно боротись протягом життя: риса ця, що складала інтегральну частину шляхетського побуту, це було бажання вирізнятися між іншими людьми, показати себе якомога кращим, покористуватись і виявити себе чимсь особливим. Ця нещасна суєтність шляхетська спадала з мене дуже поволі, не раз доводила мене до самохвальної брехні, як брехня відкривалась, набавляла мені

чимало сорому...” [11, с. 168].

Саме тому Антонович особливого значення надавав ставленню батьків до дітей і використанню націоналістичних, випробуваних життєвим досвідом методів у вихованні. При цьому є досить очевидним, що він відводив імперативну роль саме матері, яка за природнім інстинктом і соціальним обов'язком має преференцію виховного впливу. “Перші три роки мого свідомого життя пов'язані виключно з матір'ю: саме вона визначила мотивацію мого поступу” [11, с. 167]. Відомо, що Антонович, шануючи матір, дав їй “обітницю” обов'язково добитися “практичного статусу”, стати лікарем і за наполяганням матері поступив, всупереч навіть своїм інтересам і захопленням, на медичне відділення університету.

Дещо інше відношення у нього сформувалось до ролі і функції у сімейному вихованні батька. На його переконання, батько – це насамперед захисник сім'ї, її морально-духовних цінностей, всього роду. Під його опікою мають формуватися та виховуватися у дітей усвідомлення гуманізму. Окрім того, батько своєю працею повинен забезпечувати матеріальний статок, необхідний для фізичного існування й зростання дітей в родині. В якості прикладу Антонович посилався як на педагогічний антипод ставлення до сімейних обов'язків свого власного батька, шляхтича Боніфатія Антоновича, який, покинувши його матір з родиною, перебрався на “легкий хліб”, практично не переймаючись долею своїх дітей. “Батько мій, – пише Антонович, – був людиною зовсім пасивною, індіферентною, без будь-якої ініціативи, з напрямом до абсолютного спокою, до життя без праці, хоч би й скромного” [11, с. 163].

Хоча саме стиль поведінки батька не зовсім імпонував Антоновичу, але сила шляхетської традиції давалася взнаки і, оцінюючи батьківську виховну функцію в листі до К. Мельник-Антонович, він пише, що “в силу своєї постійної зайнятості не занадто багато можливостей впливати на виховання своїх дітей” [12, с. 192].

Серед батьківських функцій Антонович лише підкреслює аспект фізичного виховання, оскільки саме фізичний розвиток необхідний для успішного духовного і морального здоров'я. у цьому контексті педагог великого значення надавав дотриманню в сім'ї режиму харчування, чистоти, сну тощо. Байдужість і безпорадність батьків може зашкодити як фізичному, так і духовному розвитку дитини. Антонович вважав, що досить часто батьки власними вчинками роблять дитину заручником своїх бажань, турбот, повсякденного життя, створюють, як, наприклад, робила це його матір, грізний авторитет, внаслідок чого дитина боїться своїх

батьків. В якості дидактичного прикладу він культивує епізод власного дитинства, коли жорстоке покарання з боку матері викликало в нього дитячий спротив, який ледве не привів до трагедії [11, с. 169].

Учений вимагав від батьків перш за все не лише глибокої любові до дитини, але й постійної уваги до її особистості і шанування гідності. Батьки мають стати найближчими людьми і надійною опорою дитини, а відносини між ними мають бути гармонійними, побудованими на взаємоповазі та довірі. “Батьківська опіка, – констатує Антонович, – має бути малопомітною для дитини, але своєчасною та корисною [13, арк. 2 зв.]”

Методи родинного виховання, сімейна дисципліна є об’єктом постійних педагогічних роздумів Антоновича, оскільки вибір методів взаємин між старшими і молодшими поколіннями продукує організацію родини. У праці про сім’ю, розглядаючи її природу та функції, вчений постійно наголошує, що її призначення “створити прелюдію для морального розвитку дитини” [13, арк. 5]. Правильно організована і послідовна, а не безладна дисципліна, побудована на довірливому спілкуванні і переконанні, а не на контролі і покаранні, ґрунтується на демократичних взаєминах по лінії батьки – діти. Особливо важливою при цьому є послідовність і узгодженість дій батьків. Поблажливості одного та строгість іншого, відсутність зовнішнього регулювання – негативні чинники, які формують у дитини почуття відповідальності, дисципліни, формують синдром “призвичаєння” та вибору системи поведінки залежно від присутності батька чи матері, роблять її нещирою особистістю. “Я твердо переконаний, – пише Антонович, – що “дволиків Янусів” породжує не людська природа, а недолуге виховання, відсутність єдиних принципів та батьківських вимог” [13, арк. 6].

Як педагог, Антонович був абсолютним противником суворих методів покарання, на які досить часто покладаються батьки. Розмірковуючи над народним вихованням афоризмом: “За одного битого трьох небитих дають”, він не без іронії констатує: “Звісно, ця народна мудрість не враховує, що звичка коритися не завжди є корисною в практиці повсякденного життя” [13, арк. 12]. Покарання деформують людську природу, породжують страх, роблять дитину черстою, жорстокою, нетерпимою до чужих переконань, привчають до стану постійної боязні і ненависті.

У лекціях про конституційний лад в Скандинавії, Антонович ставить за вірець систему виховання, яка збудована виключно на особистому прикладі й родинних традиціях.

“Коли батько хоче бути беззаперечним авторитетом і святинею в очах дітей, то він, перш за все, повинен зробити їх святинею у своїх власних думках” [13, арк. 16 зв.]”

У виховному процесі на перший план Антонович постійно ставив батьківський приклад, оскільки дитина від народження наслідує їхні вчинки, моральні якості, манеру спілкування з оточуючими людьми. Тому моральність батьків є першорядною, якщо вони прагнуть прищепити своїм дітям духовні норми і цінності. Щоправда, Антонович вважав також, що в осібних випадках вчинки батьків можуть визвати у дитини зворотню реакцію. Розповідаючи про бездіяльність і “паразитичне життя” свого батька, Боніфатія Антоновича, він зазначає, що “ніколи не хотів би опинитися на його місці, жити в стані постійного спокою по принципу “одного дня” [13, арк. 8 зв.]”

Надзвичайно ефективним методом виховного впливу вчений вважав також сімейний аскетизм. Навіть у багатій родині завжди мають бути розумні обмеження щодо “матеріальних забаганок”. Він приводить приклад виховання своєї старшої сестри, “панянки, яка захоплювалась вбраннями й танцями” та нехтувала повсякденною працею. “Намагання завжди бути на виду, виділятися розкішним вбранням на фоні інших стало маніакальною забаганкою, а французький корсет засліплював її очі і зіпсував здоров’я” [11, с. 169].

Таким чином, згідно головних положень сімейного дошкільного виховання, які визначають розвиток особистості дитини, є:

- гармонійні сімейні відносини;
- методи виховання, якими користуються батьки;
- матеріальний статок в родині і водночас батьківський аскетизм;
- дотримання принципи природовідповідності (врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини), з одного боку, а з іншого – створення умов для творчої ініціативи й активної життєдіяльності.

Варто також констатувати, що система поглядів Антоновича на сімейне дошкільне виховання, яка надзвичайно перегукується з аналогічними педагогічними принципами його педагогічного натхненника Ж.Ж. Руссо (не випадково М. Грушевський писав про Антоновича, як про найбільшого прихильника Ж.Ж. Руссо, якого він знав у своєму житті [14, с. 16]), доповнювалась також елементами звичаєвої народної мудрості та етнічності й духовної ментальності. Сумарно вони складають наступні думки.

- 1). Виховання повинне розпочинатися із перших днів життя дитини.

2). У період від народження до вступу в навчальні заклади батьки повинні приділяти дитині особливу увагу, оскільки від цього залежить її життєдіяльність у майбутньому житті.

3). З раннього віку батьки повинні виховувати дитину фізично, морально, розумово що є запорукою її подальшого фізичного й духовного розвитку.

4). Оскільки батьки мають піклуватися не лише про фізичний стан дитини, але й її розумовий прогрес та моральне вдосконалення, вони мають уникати всездозволеності, не вдаватися до тілесних покарань, діяти за принципом власного прикладу. Правильно організована поведінка батьків у сім'ї – запорука вірного виховання.

5). Генетичне коріння, з одного боку, й світоглядні переконання – з іншого, породжують систему орієнтирів та формують моральні якості, які даються взнаки протягом усього подальшого життя.

Отже, усвідомлюючи складність процесу виховання особистості, Антонович висловлював досить актуальні й конструктивні, навіть з позицій сучасної педагогічної теорії, погляди на дошкільне дитинство, як важливу превентивну умову становлення гармонійно розвиненої особистості, тим самим доповнюючи національну педагогічну думку прогресивними ідеями щодо виховання підростаючого покоління.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Василюк О. До педагогічної діяльності Володимира Антоновича (Приватні виклади) / О. Василюк // III Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – 1996. – С. 90–101.
2. Побірченко Н.С. Питання національної освіти та виховання в діяльності українських Громад (друга половина XIX – початок XX століття): монографія / Н.С. Побірченко. – К.: Наук. світ, 2002. – 331 с.

3. Українська педагогіка в персоналіях: навчальний посібник / [О.В. Сухомлинська, Н.Б. Антоненко, Л.Д. Березівська, Л.С. Бондар та ін.] / за ред. О.В. Сухомлинської]. – У 2-х кн. – К.: Либідь, 2005. – Кн. 1.: X – XIX ст. – 2005. – 622 с.; Кн. 2.: XX ст. – 2005. – 550 с.

4. Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи / В. Ульяновський. – К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 218 с.

5. Кіян О. Життєвий та творчий шлях В.Б.Антоновича / О. Кіян // Укр. істор. журнал. – 1991. – № 2. – С. 64–76.

6. Михальченко С.И. Киевская школа: очерки об историках / С.И. Михальченко. – М.–Брянск: Из-во БГПУ, 1994. – 97 с.

7. Центральна наукова бібліотека ім. В.Вернадського. Інститут рукописів (Далі – ЦНБ. ІР) Ф. 164. – Спр. 4. Антонович В. Б. Етнографія и етнологія. – Арк. 1–5.

8. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні / В. Б. Антонович. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.

9. Антонович В. Б. Твори. Повне видання. – Т. 1 / В. Б. Антонович. – К., 1932. – С. 1–310.

10. ЦНБ. ІР. – Ф. 1. – Спр. 602. Доманицький В. М. Нарис історії Малоросії. 3 правками В. Антоновича. – Арк. 1–55.

11. Син України: В.Б. Антонович: У 3-х томах. – К.: Заповіт, 1997. – Т. 1. – 448 с.

12. Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи / В. Ульяновський. – К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. – 218 с.

13. ЦНБ. ІР. – Ф. 1. – Спр. 47084. Антонович В. Б. Общественная сатира в нашей провинциальной прессе. – Арк. 1–36 зв.

14. Грушевський М. 3 соціально-національних концепцій Антоновича / М. Грушевський // Україна. – 1928. – Кн. 5. – С. 3–16.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Брояковський Олександр Вікторович – аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: історія педагогічної думки в Україні другої половини XIX ст.

УДК 811.37.091

ПРИНЦИПИ ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ В КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНОМУ ПІДХОДІ

Олена ВОВК (Черкаси)

Постановка проблеми. Глибинне розуміння тексту й паралельне засвоєння мовних і мовленнєвих засобів вираження його змісту, а також концептуальних смислів, закладених у ньому, забезпечується його всебічним обробленням.

Аналіз попередніх досліджень. Опрацювання тексту передбачає його всебічний

аналіз. Проблема аналізу тексту знаходиться у фокусі уваги великої кількості вчених, як-от: М.М. Бахтіна, А.А. Брудного, І.Р. Гальперіна, Т.М. Дрідзе, О.О. Селіванової та ін. Науковці вивчають цю проблему з різних позицій, проте оброблення тексту в аспекті комунікативно-когнітивного підходу до навчання іноземних мов поки не знайшло остаточного розв'язання.